

BOGA BÁLINT
Az én 1956-os évem

1955 szilveszterén szüleim és én úgy éreztük: egy viszonylag nyugodtabb időszakot élhettünk át a megelőző tizenkét hónapban – természetesen a Rákosi-érában korábban megszokotthoz képest. Apám jogi diplomával liftesként dolgozott, ám a megaláztatásokat a családra való tekintettel elfogadta. Anyám már feljött sztálinvárosi munkájából Pestre, a Képzőművészeti Alapnál megbecsült titkárnőként dolgozott. Én a negyedik gimnázium végéhez, az érettségihez közeledtem, tanulmányi eredményeimet elismerték – annak ellenére, hogy egy „deklasszált”, volt horthysta bíró fia voltam.

Az 1956-os év első fele a komoly tanulás időszaka volt, készültem az érettségire. Az Árpád Gimnázium diákja voltam, ahol ekkor a tanárok többsége a '30-as évek polgári mentalitását képviselő, kiváló pedagógus volt. Ebben az időben zajlott a nagy, világtörténelmi jelentőségű esemény: februárban, a szovjet kommunista párt XX. kongresszusán Hruscsov „deszakralizálta” Sztálint, felfedte bűneit, a „személyi kultusz” elfajulását. A beszéd valódi szövegéből a szocialista országokban egyes részeket kihagytak, csak a rendszerváltás után jelent meg a teljes szöveg. A rendszer elnyomottai számára katartikus élmény volt, hogy az isteni magasságba emelt, óriássá formált, a tudományokat megtermékenyítő zseninek kiáltott, kötelezően imádott személyt diktátorként írta le. Emlékszem, történelemfüzetünkben a II. világháború fejezetében a „sztálini stratégia” kifejezést át kellett írjuk a „Vörös Hadsereg stratégiája” meghatározásra, és a sztálingrádi csata mellé El-Alamein nevét is beírtuk. Emlékezetes maradt számunkra, hogy a korszak egyik áttételesen a politikai valóságra utaló filmjének, a *Hannibál tanár úrnak* (rendező: Fábri Zoltán) kiemelkedő jelenetét a gimnázium melletti amfiteátrumban forgatták: a főszereplőt, aki gyenge, filiszteri lény ellenére ellentétbe kerül a hatalommal, a tömeg lesodorja a főépítmény tetejéről a mélybe.

Azután eljött az érettségi és az orvosi egyetemi felvételi vizsga ideje, mind maximális eredménnyel sikerült. Bizakodva vártam a döntést. Június végén megjött a levél az egyetemről. Kezembe vettem; éreztem: vastag, kemény, tehát visszaküldték érettségi bizonyítványomat és a gimnáziumi indexet. Ami azt jelentette, hogy nem tanulhatok tovább, mert csak

annak küldték vissza az okleveleit, akit nem vettek fel. Így már a levél kibontása előtt tisztában voltam az elutasító döntéssel, amelyet a következőképpen fogalmaztak meg: „a felvételi vizsgán megfelelt, de helyhiány miatt felvételt nem nyert”. Tudtam, ez apám volt hivatása miatt történt. Szegénynek, aki egész életében a jogot, az igazságosságot magában hordó és megjelenítő ember volt, mit kellett átélnie, hogy a fiát ezért nem veszik fel az egyetemre!

Ezután úgy döntöttem: fellebbezek a rektorhoz, Gegesi Kis Pál gyermekgyógyász professzorhoz. Tudós, pszichológiával, művészetekkel foglalkozó személyiségként ismerték, de teljesen a kommunista rendszer kiszolgálója lett. Hozzá hosszú fellebbezési kérelmet írtam július folyamán. Felsoroltam tanulmányi eredményeimet, többlet-tevékenységeimet, és nagyon merészen ezzel zártam a kérelmet: „Ezek a tények azt mutatják, hogy az elutasítás oka értelmiségi származásom volt. Bizonyítja ezt az is, hogy az iskolában kitűnő és jeles eredménnyel végzett tanulók közül csak nekem és más értelmiségi származású tanulónak utasították el az egyetemi felvételi kérelmét. A Párt Központi Vezetősége az utóbbi időben több alkalommal is rögzítette, hogy az egyetemi és főiskolai felvételeknél senkit sem érhet hátrány amiatt, mert értelmiségi származású, hanem elsősorban a tanulmányi előmenetel számít. Az oktatásügyi miniszter utasítása az 1956/57 tanév iskoláztatási feladatairól úgy szól: 'A továbbtanulásra jelentkezők felvételi kérelmének elbírálásánál a jó tanulmányi eredmény a legfontosabb szempont.' Úgy érzem, felvételem megtagadásakor ezt a szempontot szem elől tévesztették.”

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Bizottsága július 18. és 21. között tartotta ülését, amelynek végén párthatározatot adtak ki. A határozat sok kérdést a szokásos stílusban tekintett át, utalt a XX. szovjet pártkongresszus szellemében a hibákra, de rögzítette, hogy egységes a Párt. Az én helyzetemet érintő mondat is volt a határozatban: „Az értelmiségiekre – a régi szakemberekre is – mély hatással vannak pártunk igazságos intézkedései, melyek elsősorban a munka alapján ítélik meg az értelmiségieket, lehetővé teszik fiaik fokozottabb továbbkésztését, megjavítják életfeltételeiket.” – Ennek ellenére két héten belül Gegesi Kistól is megjött az elutasítás.

Még volt egy fellebbezési lehetőség az egészségügyi miniszterhez, természetesen ezzel is éltem. Ekkor úgy éreztem: feltétlenül valamiféle protekció

után kell nézmem. A szomszédunkban lakott egy tancs tag („nagy kommunista”); mi meglehetősen jó viszonyban voltunk vele. Megígérte: elintézi, hogy a kommunista párt (óbudai) kerületi első titkára fogadjon engem. Erre sor is került. Szimpatikus ember volt; elvittem hozzá bizonyítványaimat, tanulmányi versenyeredményeimet. Átnézte, és azt mondta, valóban megérdemelném a felvételt, és megígérte, hogy beszél a miniszterrel. Ekkor érdeklődtem, megengedi-e, hogy feltegyek egy komoly kérdést. Beleegyezése után azt kérdeztem: a felvételnél miért nem a tanulmányi eredményt veszik elsődlegesen figyelembe, mert ez lenne evidens.

Meglepetésemre a következőt válaszolta: „Azt akarjuk, hogy a mi embereink, a proletárok gyermekei kerüljenek az egyetemre, és ne a régi vezető osztályok fiai, mert azok a nyakunkra tehetik a kést.” 1956 nyarán voltunk. Valami érződött ekkor már a Párt belső berkeiben, és ahogy később hallottam, ez a pártfunkcionárius a forradalom alatt bajban volt, állítólag fel is akarták akasztani. Valahogy megérezte, de azzal nem számolt, hogy a majdani forradalmár-egyetemisták többsége munkás- és parasztszülők gyermeke lesz.

Közben telt a nyár, és én szomorúságban, de nem teljes reményvesztettségben töltöttem a heteket. Annyira el voltam foglalva saját problémámmal, hogy keveset foglalkoztam a körülöttem – bár részben rejtetten – alakuló társadalmi mozgásokkal. Egy füzetbe helyzetemnek, lelkiállapotomnak megfelelő idézeteket írtam. (Ilyen volt például Fénelon aforizmája: „Munka? Tehetség? Érdem? Ugyan. Klikkhez kell tartozni.” De Madách bölcs mondását is feljegyeztem: „A cél: halál, az élet küzdelem, az ember célja a küzdelem maga.”). Az elkeseredés, a fel nem adás, a harc az el nem fogadható ellen – mind benne voltak ezekben a mondatokban.

A reményem megvolt, amit a hatalom hátrálásának jelei is megerősítettek. A Szabad Nép (az MDP központi lapja) augusztus 26-i vezércikke *A magyar értelmiség történelmi hivatása* címmel jelent meg. Az írás szerzője leszögezte, hogy tudatosítani kell az értelmiség történelmi hivatását a szocializmus építésében. Emellett kitért a hibákra is: „vegyük például az értelmiségiek sokszor emlegetett panaszát: gyermekeik nehézségeit az egyetemi felvételeknél. A panasz jogosult, s a határozat [ti. a júliusi KB-határozat – B. B.] foglalkozik is az orvoslás módjával.”

Végül augusztus 30-án megjött a levél: felvettek az egyetemre. A Párt érezte tehát, hogy valami inog,

próbált valamit engedni, ami határozataiban megjelent. Ennek köszönhetően a miniszter számára az addigi 10 helyett 30 fő utólagos felvételét engedélyezték, ebbe a keretszámba kerültem be én is, és ahogy később megtudtam: velem együtt több eminens társam, akik azután neves orvosok lettek.

Szeptember elején valódi, belső, mély örömmel vettem részt az egyetem évnyitóján. Úgy éreztem: az a reményem, illetve megingott hitem, hogy az igazságnak győznie kell előbb-utóbb az életben, megint elfoglalta alakuló világképemben az őt megillető helyet. Megkezdtuk az előkészítő tárgyak tanulását, amelyek közül csak az anatómia volt igazi orvosi tárgy, a többi a középiskolában tanultak magasabb szintű ismétlése volt (biológia, kémia, fizika). Emellett marxizmus, honvédelmi ismeretek, orosz nyelv és testnevelés voltak a kiegészítő tárgyak. Örömem és elmerülésem a tanulásban továbbra is távol tartottak attól, hogy politikai kérdésekkel komolyabban foglalkozzam; egyébként is hozzászórtam már, hogy apám háború előtti állása miatt háttérbe vagyok szorítva, és csendben, bizonyos félelemben élve örülök, hogy egyáltalán hagynak tanulni. Olvastam ugyan az egyetemisták szervezkedéséről (a szegedi MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – követeléseiről), a Magyar Írók Szövetsége, a Petőfi Kör kritikus hangú üléseiről, szabadabb hangvételű folyóirat (Művelt Nép) is volt a kezemben, de nem tulajdonítottam nagyobb jelentőséget ezeknek a jelenségeknek, mert tudtam, hogy mindent kézben tart a hatalom.

A Szabad Nép még július 3-i vezércikkében is durván elítélte az efféle „pártellenes” megnyilvánulásokat: például Déry Tibor felszólalását a Petőfi Körben a párt egysége elleni „nyílt és brutális támadásnak” tartotta. Azokat az értelmiségieket, akik mélyebb változásokat kívántak, az „ellenforradalom” képviselőiként leplezte le a Szabad Nép. Nem véletlen – írta a lap –, hogy akik ilyen káros, pártellenes nézeteket vallanak, „szoros és rendszeres kapcsolatot tartanak fenn Nagy Imrével, akit antimarxista, párt- és népi demokrácia-ellenes nézetei, valamint frakciós tevékenysége miatt kizártak a pártból”. A magyar írók azonban nem hunyáskodtak meg: szeptember 17-i közgyűlésükön Veres Péter elnök az írók történelmi felelősségéről beszélt, Képes Géza beszámolt az előző két évben az állami diktatúra írókat érintő atrocitásairól, és a hozzászólók alátámasztották ezeket a megállapításokat. Még Zelk Zoltán is – aki ko-

rábban a Sztálint dicsőítő *Hűség és hála énekét* írta – kifejtette, hogy Déry Tiborral ért egyet (Irodalmi Újság, szeptember 22.). – Később úgy éreztem, hogy ez a forradalmi eseményeket megelőző szellemi, irodalmi vita hasonló ahhoz, ami a francia forradalom, illetve a magyar 1848 előtt játszódtott le.

Természetesen a hatalom próbált valami „fogd meg-ereszd el” stratégiával felszínen maradni. „A kritika jogos, de a lényegét nem szabad elvetni.” Október 6-án megtartották Rajk és kivégzett társai újratemetését az állam szervezésében, ezt jó feszültség-levezetőnek gondolták. Nyugodt helyzetet igyekeztek imitálni. A harmóniát sugárzó írások részleteiben azonban ott vibrált az ellentmondások világa. Egyetemünkön az Orvosegyetem című lap a golyák érkezéséről, a pártfunkcionáriusok, DISZ-vezetők (Dolgozó Ifjúsági Szövetség) választásáról, a szocialista országokban töltött gyakorlati idő tapasztalatairól írt. Az október 22-i Hétfői Hírlap vezércikke *Bizakodó nyugalom Varsóban* címmel jelent meg, a hatalomba visszatérő Gomulka beszédével. Riportjai között a MEFESZ szegedi üléséről számolt be, de úgy, mintha egy javított DISZ-ről lenne szó. A Petőfi Körben Ferenczy Noémi rehabilitálását üdvözölték. *Az olvasás szabadsága* című cikk felvetette: itt az ideje annak, hogy nagykorúnak tartsák a magyar állampolgárt, azaz minden Nyugaton kapható sajtóterméket olvasson. A cikk végén zárójelben jelezték: illetékes hely közölte, hogy a kérdés napirenden van. Keresztury Dezső Németh László *Galileijének* főpróbájáról írt kritikát (micsoda szereposztás: Bessenyei Ferenc, Lukács Margit, Kálmán György, Ungvári László, Mátyai Lajos, Várkonyi Zoltán, Rajz János!), „a hosszú időn át hazudozásra kényszerített közönség” a sorok között is talált aktuális olvasnivalót.

És így jött el október huszonharmadika. Volt híre a júniusi poznaí felkelés emlékére és a lengyel politikai enyhülés támogatására a Bem-szobornál tartandó gyűlésnek, de nem kívántam elmenni, valahogy ezt is hivatalosnak gondoltam. Kora délután testnevelés óránk volt, amelyet úszási program miatt a Rudas fürdőben tartottak meg. Elfáradtam az órán, utána nagyanyámat látogattam meg, aki a Korányi Sándor utcában lakott. Nagyot aludtam nála, és a délután közepén villamossal indultam Óbudára, haza. Amikor a 6-os villamossal a Szent István körút elejére, a Margit híd pesti hídfőjéhez értünk, láttam, a villamos nem tud továbbmenni; szorosan összetartó tömeg áramlott a hídon át Pest felé. Leszálltam a villamos-

ról, és eleinte csak bizonytalan morgást hallottam, talán éneket is, de egyszer csak egyre többen és egyre erőteljesebben kezdték skandálni: „Vesszen Rákosi!”

Ekkor már megéreztem, hogy itt valami komoly eseménynek a tanúja vagyok. Rákosi már nem volt hivatalosan a Párt első embere, ezt a posztot jobbkeze, a Rákosi–Gerő–Farkas triász második embere töltötte be, de ilyen hang a diktatúrában elképzelhetetlen volt. Néhány perc múlva már a „Vesszen Gerő!” kiáltás is felhangzott. Erre azonban még leintő pisszegések hallatszottak. A tömeg hosszú, tömött sorokban a Balassi Bálint utca felé fordult, és mint mondták, a Parlament felé tódult. A tüntetők a Bem-szobortól jöttek, ahol a lengyelekkel való szolidaritás jegyében szervezett gyűlésen vettek részt, és ahol – amint később értesültem róla – forradalmi hangú beszédek is elhangzottak, és ennek hatására vonult a tömeg a Kossuth térre. Az 1956-ról szóló rendszerváltás utáni dokumentumfilmek mindegyikében szerepel ez a Bem-szobortól a Margit hídon át a Parlament előtti térre tartó vonulás. Egy ideig bizonytalanul álldólgáltam, és közben láttam, hogy a Szent István körút első házának ablakából magyar zászlót lengetnek, de ennek közepéből ki volt vágva a Rákosi-féle címer. Ekkor láttam ezt először. Azt hiszem, az emlékező filmekben bemutatott képek is itt készültek. Újságarusok hangos szóval árulták a Szabad Nép különciadását, amely az aznap lezajlott eseményről szólt: Gerő Ernő és Hegedüs András miniszterelnök Jugoszláviában tett látogatást, Titóval találkozott és tárgyalt. A hangulat engem is magával ragadott, és a tömeggel a Parlament előtti térre mentem én is.

A tér zsúfolásig megtelt emberrel, folyamatosan énekeltek a *Himnusz*t, a *Szózatot*; katonák is voltak a tömegben, emlékszem, az éneklés alatt tisztelegtek, a tömeg egyre határozottabban Nagy Imrét követelte. Egy idő után bementek érte. Közben színészek szavaltak, emlékezetem szerint Sinkovits Imre itt is többször elszavalta a *Nemzeti dalt*, bár a történések leírásaiban csak a Bem téri gyűlésen említik ezt. Emlékem helyességét igazolja az a fénykép, amely a színmúzeumban látható, és a szavaló Sinkovitsot mutatja a Parlament előtt. Az idő közben telt, besötétedett, és a tér lámpáit felgyújtották, azonban – gondolom, az egyik benti pártvezér utasítására – egy idő után leoltották a villanyokat, így akarták hazatérésre készíteni az embereket. Ekkor csodálatos vizuális élményben volt részünk: az emberek a korábban megvásárolt újságokat meggyújtották,

tűzfényben ragyogott a tömeg. Később számos filmben megörökítették ezt az eseményt – azzal a különbséggel, hogy a valóságban azok az emberek is égő újságokkal világítottak, akik felmászta a Kosuth-szoborra. Így a tér oldalán is kiemelkedett ez a tüzes-fényes alakzat. A filmekben viszont csak a téren sorakozó emberek kezébe adtak ilyen fáklyát.

Végül megérkezett Nagy Imre. Első szavai – „Kedves elvtársak!” – komoly zúgolódást váltott ki. Ez is olyan kommunista, mint a többi – hangzott el. Nagy Imre nyugalomra intette a tömeget. Többen elindultak haza. Én is lassan elhagytam a teret, igyekeztem haza, hiszen idős szüleim nem tudhatták, merre járok. A villamosok már megindultak, amikor visszaértem a Szent István körútra, a járdán két teherautó állt, emberek ugráltak fel rájuk, és azt kiáltották: „Gyerünk a Rádióhoz!” Fél óra alatt hazaértem, szüleim megnyugodtak engem illetően, de a történések kapcsán meglehetősen aggodalmassá váltak.

Másnap reggel nem indultak a villamosok; azt hallottuk, hogy a kormány behívta az orosz csapatokat, a városban harcok vannak, a forradalmárok közt sok az egyetemista. Sajnos nem volt rádiónk, a híreket elsősorban a házmestertől tudtuk meg, de mindenfelé hallottam Beethoven *Egmont nyitányát*, amely a forradalom himnikus zenéje lett, a rádió állandóan játszott. Akkordvilága a lélek mélyébe hatolt, valahogy kifejezett mindent, amit mi akkor éreztünk. Most is végigfut a hátamon a hideg, amikor meghalok. Az élet, persze, ment tovább, igyekeztünk élelmiszert vásárolni. A pékségek előtt már hosszú sorok álltak, legalább 5-6 órát kellett várni, míg megkaptuk a kenyeret, és ez volt a mindennapok fő programja még hetekig. Apámmal felváltva álltunk sorba.

Az elkövetkező napokban nem hagytam el Óbudát. Idős szüleim nagyon féltettek, egyetlen gyermekük voltam (öcsém pár évvel korábban halt meg egy ritka betegségben). Egyébként is: már gyermekkoromban egyértelművé vált, hogy fizikailag kevésbé vagyok aktív, inkább meditatív személyiség vagyok, és ezt magam is láttam. Mindehhez hozzájárultak még a betegségek és a politikai körülmények miatt kialakult háttérbe szorítottság érzete. Közben hallottuk a városban járt emberektől, és láttuk közvetlenül is az első napok győzelmet sugalló eseményeit, a fegyveres felkelők sikereit. A Tímár utca sarkán a rendőrséget a rendőrök és a felkelők együtt birtokolták. Láttuk, hogy széles spontán népi kezdeményezések formálódtak, és ami a legfontosabb: a célokkal egyre jobban azo-

nosuló Nagy Imre vezetésével megalakult a – még nagyon vegyes összetételű – kormány, mindenesetre egyre inkább a jogos igényekkel fellépő felkelők szándékait igyekeztek képviselni. Szüleim örültek, de mivel sok tragédiát láttak már a XX. században, csak összeszorított ajakkal mertek a sok megaláztatás után valami reményt érezni. Nehéz volt elképzelni, hogy a Szovjetunió túrni fogja egy ilyen kis ország ellenállását. Bennem a korábbi visszafogottság után hirtelen valami nagy lelkesültség vett erőt, ami persze irreális volt, de valami kiszabadult belül, amit addig nem lehetett megfogalmazni. Lelkileg kiléptem a másodrendű állampolgár helyzetéből.

A kormány és a szovjet haderő vezetői megállapodtak, hogy október 29-re a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről. Ekkor elhatároztam, hogy végigjárom a várost, remélve, hogy már nem kell félni hadi cselekménytől. Gyalog kerekedtem fel, ami Óbudáról meglehetősen hosszú útnak ígérkezett, de mi ez egy 19. életéve közelében járó fiatalembernek! Teherautók ugyan járták a várost, bárki felkapszkodhatott rájuk, de tudtam: nem biztos, hogy odamennem, ahová én akarok. De talán még jobban eltántorított ettől az a hír, hogyan járt egy ismerősöm édesapja, amikor fel akart mászni hátul: az autó hirtelen megindult, ő hátraesett, tarkóval a flaszterre zuhant, és helyben meghalt.

A Margit hídon mentem át Pestre. Itt már a harcok kemény nyomai fogadtak: a hídon kilőtt vagy Molotov-koktéllal harcképtelenné tett tankok álltak, és ugyanilyen tankok sorakoztak végig a Nagykörúton (általában közepén, a villamossíneken sorjázta). Többségük szovjet tank volt. Így mentem végig az Üllői útig, a fő csaták helyéig, a Corvin közig, a Kiliánlaktanyáig. Útközben már nem látszottak a később sokat emlegetett atrocitások, a lelőtt ifjú felkelők vagy a fejfelé felakasztott ÁVH-sok nyomai, azonban egyes helyeken vérfoltok jelezték: nem a béke fővárosában járunk. A József körút járdáin még szovjet katonák hullái feküdtek, őket nem vitte el még senki, társaik már kivonultak, a magyarok saját halottaikkal foglalkoztak. A Körút és az Üllői út sarka valóban az ádáz háború maradványait mutatta: szétlőtt épületek, lezuhant teljes emeletek, a laktanyán rengeteg belövés, és itt aztán igazán koncentrálni voltak jelen a kilőtt tankok. A Kilián Üllői úti kapuja előtti szovjet tankból még kiállt egy összeégett emberi testrészcsonkja. Innen a Bakáts térre mentem, ahol viszont a templom bejárata előtti szabad területen a magyar

halottak sírjai domborultak, köztük több tizenéves gyereké. Szegény magyar anyák, akiknek szemefénye a sír mélyén fekszik... és mit ér, ha azt mondják, hogy történelmet író, hősi halott lett gyermekük? És szegény orosz anyák, akiknek hamis eszméért ide vezényelt katonafia holtan fekszik a körúton, és azután megkapják a táviratot, hogy Budapesten elesett a fiú.

Ezután a közeli orvosegyetemi főépületbe mentem, érdeklődtem, nem kell-e valamiféle segítség, persze elsőévesként egészségügyi szolgálatra nem lehetett beosztani. A Baross utcai Vöröskereszt Központba küldtek; ott arra a szerepre kerestek fiatalokat, hogy teherautókat kísérjenek a határra, ahol Nyugatról érkezett segélyszállítmányokat kellett átvenni. Egy ideig várakoztattak, azután azt mondták, megvannak már a megfelelő emberek. Őszintén szólva nem nagyon bántam, az az előnye lett volna, hogy az adományokból én is részesülhettem volna. Így továbbmentem a Kálvin tér felé, ahol puskalövéseket hallottam. Azt rebesgették, hogy a református templom tornyába megbújt ÁVH-sok lövöldöztek. A Nemzeti Múzeum sarkánál egy széles kalapba pénzt gyűjtöttek az elesettek hozzátartozói számára, senki nem őrizte. Rá volt írva: ez a nemzet erkölcsének kifejezője. A Rákóczi úton folytattam utamat, betört üvegű kirakatokat láttam, és azt is tapasztaltam, hogy valóban senki nem nyúlt az árukhoz. Ezt sokszor emlegették, mint a forradalom tisztaságának jelét. Elmentem a Verseny Áruház mellett, amelynél viszont ambivalens érzések fogtak el, ugyanis előző nap halottam, hogy egy üldözött ÁVH-st az épület tetején értek utol, és onnan lehajítottak az utcára. Az ÁVH-sok sok kíméletlenséget hajtottak végre, és jogos volt a népharag, de ezt a gyilkos szándékot méltatlannak tartottam a forradalom eszméjéhez. Igaz, a felmagasztalt francia forradalom is tele volt igazságtalan gyilkosságokkal. Ám ez nem lehet mentség. Lehet a gyilkosság bocsánatos bűn?

A régi Nemzeti Színház előtt (Blaha Lujza tér) a földön feküdt a 23-án ledöntött és ide hurcolt Sztálin-szobor, rengeteg ember vette körül, sokan felmásztak rá, és kis darabkákat próbáltak lecsiszolni belőle emlékeknek (a későbbi napokban az Akácfa utcába tolták át a szobor maradványát). A téren levő sajtóházon négy nagy betű: A NÉP; a SZABAD NÉP újságnévből a többi betűt kilőtték vagy leszerelték, ennyit itthagya, mint egy „szerzői” aláírást, a forradalmi nép kézzel. Innen továbbgyalogoltam a Köz-

társaság térre, még viszonylagos nyugalom volt, bent a Pártház őrzői, kint a felkelők. Az épület és az Erkel Színház között egy hatalmas mély gödör volt, amelyet még akkor is mélyítettek. Azért ásták, mert többen véltek hangokat, kopogást hallani a föld alól, amelyek szerintük a Pártház pincéje alatt elzárt, fogóságban tartott emberektől származnak. Hasonló mély gödör tátongott a Baross tér kezdetén is. Földalatti jelzéseket hallottak egyesek itt is, és azt gondolták, hogy a Pártház alól a kazamaták idáig is elérnek. A Pártház felszámolása ádáz harcban a következő napon, október 30-án következett be. Kazamatákat – bár sokáig még véltek jelzéseket hallani – tudomás szerint nem találtak.

Utam ezután a Sztálin térre vezetett, ahol még a talapzaton volt a ledöntött Sztálin-szobor csizmája (a csizma felső szélénél vágták el a szobrot a ledöntés előtt). Fanyar vicc járta a későbbi hónapokban: „Ki várja a legjobban a Mikulást? Sztálin, mert már október 23-án kitette a csizmáit.” (Amikor pedig később a közelben Lenin-szobrot állítottak, az a vicc terjedt el, hogy azért formázták télikabátban, mert ott már valaki kiskabátban „ráfázott”). Még egy látogatást is tettem ezen az utamon. A Benczúr utcában lakott egyik egyetemi csoporttársam, egy helyes, szép leány, aki lengyel származású volt, de a Szovjetunióban nevelkedett, a nevét is oroszosította. Ő és családja – mint elkötelezett kommunisták – valósággal rettegtek a forradalom győzelmétől.

Ezen a délutánon későn, meglehetősen fáradtan értem haza. A következő napokban már csak közvetlen környezetemben járkáltam, nem mentem be újra a városba, az újságokból próbáltam tájékozódni az események alakulásáról. Az Irodalmi Újságban gyönyörű versek jelentek meg, közülük az egyik legtöbbet emlegetett: Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című költeménye. Utolsó két sora: „úgy született a szabadság, hogy pesti utcán hullt a vér”. Anyám egy füzetbe írta le (később nagyon el kellett rejtenünk).

A Szabad Nép, a Magyar Dolgozók Pártjának (ne felejtsük: az előzőleg hatalmon levő kommunista párt!) lapja – már és még – október 29-én ünnepelte a forradalmat, vezércikkének címe: *Hajnalodik*. Elítélő, visszautasító választ írt a Pravdának, amely a magyarországi eseményeket „népellenes kalandnak” tartotta, nagy betűkkel felszólította az állampolgárokat: „támogassátok az új nemzeti kormányt”.

Sok új újság jelent meg ezekben a napokban, különböző szervezetek nevében, rövid esemény-ismer-

tetésekkel. Néhányat említek az általam megvásároltak közül: Magyar Honvéd, a Magyar Honvédség lapja; Magyar Ifjúság, az Ifjúmunkások Forradalmi Tanácsának lapja; Egyetemi Ifjúság, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság lapja; Valóság, független magyar napilap.

Tudtuk, hogy az oroszok itt maradtak az országban, és kivonulási kérésünk ellenére újabb hadtestek is érkeztek. Az egyik újság a következőket írta: „Úgy mennek, mintha jönnének”. Röpcédulák is terjedtek azonos követelésekkel – elsősorban a szovjet csapatok kivonása, a teljes függetlenség, a teljes körű belső szabadság (például a Néphadsereg Forradalmi Tanácsától) tárgykörében. A napi politikai eseményekkel nem foglalkozom részletesen, csak tételszerűen sorolom a legfontosabbakat: kilépés a Varsói Szerződésből, egyúttal a semlegesség bejelentése; a Kossuth-címer visszaállítása, a kormány átalakítása, az ÁVH megszüntetése, belső párt- és civil mozgalmak indulása (például megalakult a Szociáldemokrata, a Kisgazda, a Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt); tárgyalások az oroszokkal; az események tárgyalása az ENSZ közgyűlésén, a Biztonsági Tanácsban.

Ekkor kellett az olimpiai csapatnak elindulnia Melbourne-be, az olimpiai játékok színhelyére. Prágán keresztül utaztak. Az újságok azt írták, hogy az akkor szovjethű csehek meglehetősen ellenségesen bántak velük. A hazai körülmények ellenére jól szerepelt a csapat. Gimnáziumi tornatanárom, a neves középtávfutó-edző, Iglói Mihály is jelen volt az olimpián. Sokat emlegetik most is (film is készült róla) a szimbolikussá váló szovjet–magyar vízilabda-mérkőzést, amely a magyarok győzelmével zárult.

Majd jött november 4-ének hajnala. A házmester becsengetett, és tudatta velünk, hogy Budapestet megtámadták a szovjet csapatok (tudta, hogy nincs rádiónk). A Budapestre csillagirányból a centrumba irányuló összes úton megindult a támadás. A mi háromemeletes épületünkől nem messze húzódott az Árpád fejedelem útja, amelyen szintén dübörögtek a tankok. A harmadik emeleten valaki lámpát gyújtott, rögtön lövést kapott az ablak, szerencsére személyi sérülés nem történt. Néhány nappal később ugyanígy a Zsigmond téren belöttek az első emeleti lakásba, és az ott tartózkodó iskolatársamat megölték. Pizsamában leszaladtam a házmester lakásába, és meghallgattam a rendszerváltás óta az évfordulós megemlékezéseken gyakran megismételt szöveget Nagy Imre szájából. A miniszterelnök bejelentést tett a szovjet

támadásról, a világ közvéleményéhez fordult segítségért, és azt állította, hogy „a kormány a helyén van”.

Hamarosan kiderült, hogy Kádár János és néhány társa elárulta Nagy Imrét, és szovjet segítséggel Szolnokon úgynevezett „forradalmi munkás–paraszt kormányt” alakított, és ők hívták be a szovjet csapatokat – mintegy törvényes keret adva ennek a fordulatnak. Az új kommunista utódpártot (Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP) még november 1-jén megalakította, de akkori beszédében még így fogalmazott: „Történelmünk e nagyszerű, de súlyos órájában...”. Nagy Imre és kormánya a jugoszláv nagykövetségre menekült. Onnan – álságos módon – később Romániába szállították őket az ismert körülmények között.

A túlerő gyorsan átvette a hatalmat. Voltak fegyveres ellenállási gócok, főleg vidéken, azután a népi ellenállás különböző formái, de a bevezetett terror győzött. Megkezdődött és évekig tartott a megtorlás és a leszámolás. November 6-án Kuzma Grebennyik gárdavezérőrnagy, a budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka kiadta 1. számú parancsát, amelyben megparancsolta a fegyverek beszolgáltatását, este 7-től reggel hétig kijárási tilalmat rendelt el, felszólított a munka felvételére és az élelmiszer-ellátás biztosítására. Kádár minél hamarabb meg akarta indítani a társadalmi életet, a nemzetközi felháborodás és szankciók ellenére. Népszabadság néven új lapot indítottak még november 2-án; a szabad és nép szavakat csak megfordították. A lap eleinte új sajtótermékként indult, ezt jelezte az „I. évfolyam” jelzés, később a Szabad Nép folytatásának ismerték el, a Horthy-időben, 1942-ben történt indulást véve alapul, tehát a Rákosi-éra alatti időszakot is előzménynek vették. Az újság november 12-i száma Kádár részletes beszédét közölte. Abból indult ki, hogy a tömegek felháborodása jogos volt, de a csatlakozott ellenforradalmi erők a nép hatalmának megdöntésére törekedtek, Nagy Imre kormánya tehetetlen volt velük szemben, kommunistákat gyilkoltak, ezért a Szovjetunió segítségét kellett kérni.

Az Írók Szövetsége november 20-án tartott ülésén általános kérdésekben is hozott határozatot. Az elfogott felkelők számára a törvényesség betartását, a munkástanácsok sztrájkra felhívásával kapcsolatban a munkásság saját elhatározású sztrájkjogát és a nép követeléseivel való azonosulást fogalmazta meg. Ebből is láthatjuk, hogy az Írók Szövetségének tagjai elkötelezettségüket nehéz körülmények között is

megtartották. Budapesten egyébként egy hónappal a forradalom kitörése után 48 órás részleges sztrájk volt a gyárakban, illetve a közlekedésben. Az ENSZ közgyűlése ekkor fogadta el a szovjet csapatok kivonásáról és ENSZ-megfigyelők küldéséről szóló határozatát (amelyek végrehajtásából nem lett semmi).

Ezekben a napokban megvettem néhány alkalommal a nálunk kapható Pravdat. Érdekelt, miket írnak rólunk. Riportokat közöltek, amelyekben olyan embereket szólaltattak meg, akik nagyjából a szájuk íze szerint beszéltek a jelen állapotokról. Így például a nyugodt élet visszatértét váró emberekkel, illetve a külföldre – a bizonytalanba – menekülőkkel készített riportot. Még Ausztriába is kimentek a rosszabb ellátást nyújtó légerekbe, hogy bemutassák az ide menekülők aktuális nehéz helyzetét (november 25.).

Kis családunkban is – mint a legtöbb magyar családban – az elkeseredés lett úrrá, sokunknak nehéz volt elfogadni, hogy a megnyílt szabadság napjai után ismét a kommunizmus jármába kerülünk vissza. Szüleim – mint utaltam rá – sejtették, hogy a csoda nem maradandó. Én kétségek között voltam, de reméltem: bárhogya is alakul a politikai rendszer, az egyetemet el tudom végezni.

Volt gimnáziumi osztálytársaimmal találkoztam párszor. Nem akartuk, hogy Kádár „beindítsa” az életet, az ipart, a közlekedést. Például az Árpád Gimnázium előtt egy tank által kidöntött vas-villanyoszlopot cipeltünk a sínekre, hogy ne tudjon közlekedni a villamos. Más, komolyabb ellenállást is szerveztek néhányan. A. Laci osztálytársam egyetemista bátyja Szegeden kis társaságot szervezett, plakátokat ragasztottak ki, röplapokat szórtak szét követelésekkel, főleg a szovjet csapatok kivonását követelték. A. Laci és másik osztálytársam, H. Laci is részt vett az akcióban. A röplapokat például úgy terjesztették, hogy telefonfülkében a telefonkönyv lapjai közé rejtették, vagy villamoson a fenekük alá tették, és leszállva ott hagyták. Úgy volt, hogy én is viszek egy köteget Pilisvörösvárra egy osztálytársunkhoz, de későbbre halasztottam az akciót, ami végül elmaradt. Ez volt a szerencsém, mert az egyik egyetemistát elkapták plakátragasztás közben, és több nevet kivertek belőle. A főszervező 12 év börtönt kapott, két osztálytársamat is letartóztatták, jól megverték őket, az egyiket hat, a másikat öt hónapi börtönre ítélték. Addig sem vették fel őket egyetemre, de így nem is számíthattak rá jó ideig. A. Laci később mérnök lett, H. Laci az Operaházban kellékes, majd a kellékesek vezetője.

Volt osztálytársaim közül az elkövetkező hónapokban öten disszidáltak. Egy Ausztriában maradt, egy Franciaországba, egy Angliába ment tovább. Egyikük a soproni erdészeti egyetem hallgatóival, tanáraival egyenesen a fák hazájába, Kanadába indult. Az ötödik, G. Miklós Svédországban telepedett le, a stockholmi városi könyvtár fősztályvezetője lett nagyon kemény és tartalmas munkában telt, küzdelmes éveket követően. Vele eleven maradt a barátságom két évvel ezelőtti haláláig.

Itthon a félelem, a visszatért diktatúra közepette kellett éljünk. Az új hatalom a forradalmat ellenforradalomnak minősítette, okaiként a további években dogmatikusan ismételve négy tényezőt neveztek meg (MSZMP, ideiglenes KB, december 2-5.): 1. a Rákosi–Gerő klikk letérése a lenini útról, 2. a növekvő pártellenzék (Nagy Imre és társai), 3. a Horthy-fasiszta, kapitalista-földesúri ellenforradalom, 4. a nemzetközi imperializmus tevékenysége. A forradalom napjai alatt vásárolt újságokat el kellett tüntetni, mert börtönt kaphatott, akinél megtalálták. Én nem akartam megszabadulni tőlük; tudtam, évtizedek múlva értékes dokumentumok, relikviák lesznek. Anyám kitalálta megőrzésük módját: viaszos vászonba varrta a lapokat, amelyeket azután a házunk pincéjében a lakásunk számára fenntartott szenes kamrában a szénrakás alá rejtettünk. Így az újságok a mai napig megvannak. Érdekes módon a Kádár hatalomátvétele utáni időszakból szinte semmilyen lap nem maradt meg, talán mert nem kellett elrejtteni.

A tanítás az egyetemen sokáig, egészen 1957 márciusáig nem indult meg. A hatalom ugyanis félt az egyetemistáktól, mivel ők is a forradalom zászlóvivői voltak.

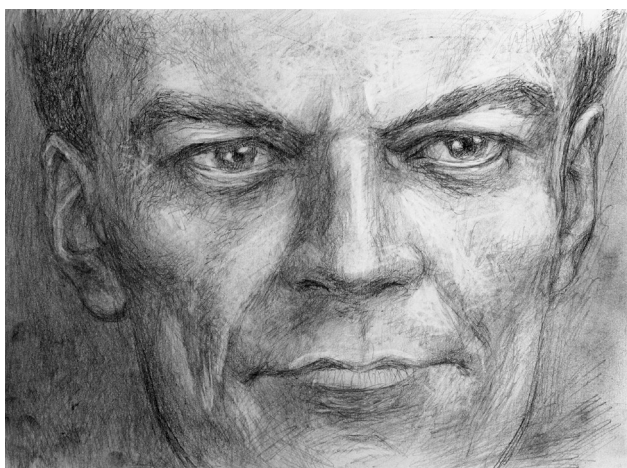
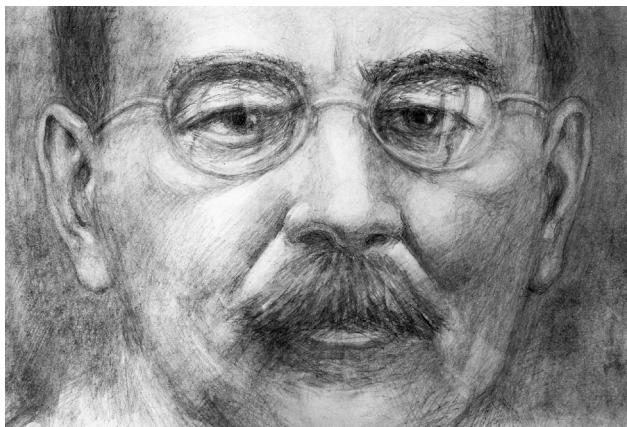
Napjaim csendben teltek '56 további heteiben, a beletörődés és várakozás csendjében. Egy osztálytársammal, R. Gyurival töltöttem a legtöbb időt (ő szintén az orvosi egyetemre nyert felvételt). Vele és családtagjaival sokat römiztünk, bridzseztünk akkoriban.

Szabadon maradt szellemi kapacitásom ekkoriban a filozófiai gondolatok felé terelt. Arisztotelészt olvastam. Két engem foglalkoztató filozófiai kérdésről le is írtam okfejtésemet. Az egyikben az úgynevezett idealista (szellemközpontú) és a materialista világszemlélet elvi rokonságáról, a másikban a *végtelen* különböző fajtáiról értekeztem. Egy elméletet alkottam, Ordo-elméletnek neveztem el (az *ordo* szó latinul rendet jelent). A világ logikai rendjéből

levezettem, hogy létezik „egy örök, spontán, egyedüli természeti létrend, mindent átfogó, mindenben benne lévő Nagy Valami – se nem anyag, se nem szellem, nevezzük Ordónak”. (Később Heisenberg-nél találkoztam a rend hasonló teóriájával – lásd a „lényegi rend” elméletét –, természetesen magasabb szintű kifejtéssel.) Amikor a reális világ gondoktól terhes, a szellem szabaddá válik és kinyílik, a metafizika magasságába tér. Itt a gátakat leveti, és nyugodtan szárnyal az ideák szférájában. Ekképp jutottam el én is – ilyen fiatalon – a körülmények

zűrzavarában a világ eszmei magyarázatához, a Rend hitéhez.

Így jött el 1956 szilvesztere. Orvosi kapcsolatai révén R. Gyuri a Margit Kórházban töltötte ezt az éjszakát, az ügyeleti szolgálat megfigyelése céljából. Délután itt látogattam meg, megérintett hivatásom későbbi terepének atmoszférája. Nem maradhattam sokáig, sötétedés után nem sokkal hazatértem, még érvényben volt a kijárási tilalom. Otthon ültem anyámmal, apámmal, amikor az óra mutatója átlendült 1957 első másodpercére.

Oláh Mátyás László: Tóth Ilonka (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016),
Nagy Imre (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016), Maléter Pál (20 × 30 cm, grafit/pasztell, 2016)